

**ВИБІРКОВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
В ХУДОЖНЬОМУ РЕПОРТАЖІ
В. КУРИКО «ЧЕРНІГІВСЬКА СПРАВА ЛУК'ЯНЕНКА»**

Марія Ленюк,
*аспірант кафедри української літератури
Запорізького національного університету*

У статті розглянуто образ відомого дисидента Левка Лук'яненка, відтворений у художньому репортажі. Показано важливість національної пам'яті, її вибірковість під впливом руйнування стереотипів, нав'язуванні точки зору та зміни влади.

Ключові слова: дисидент, історія, пам'ять, національна пам'ять, художній репортаж.
The article is consider the image of the famous dissident Levka Lukyanenka, reproduced in the artistic reportage. It is presented importance of national memory, it selectivity under the influence the destruction of stereotypes, imposition of point of view and the change of power.

Keywords: dissident, history, national memory, memory, artistic reportage.

У наш час, коли пам'ять не належить до пріоритетів людини XXI століття, її витісняє осучаснена національна символіка, «оживлені» видатні особистості, які наближені до популярних надбань суспільства. Збереження національної пам'яті можливе в текстах, які її демонструють і деталізують.

Базові поняття аксеології, інтерес до певної особи в історичній проєкції, її роду діяльності, сфери інтересів і конкретної епохи зумовляють специфіку творення нових жанрів у документальній літературі. Сьогодні увага до літератури факту помітно поживається. О. Галич, пояснюючи термін «нефікційна література» в українському літературознавстві, трактує його зближення з документальною літературою. Ю. Ковалів під «документальною літературою» розуміє «художньо-публіцистичні, науково-художні твори (нарис, нотатки, хроніка, репортаж), що ґрунтуються на повному чи частковому використанні документальних джерел» [3, с. 294] і є ідеальним матеріалом, у якому закарбована пам'ять багатьох поколінь. Н. Колошук, проаналізувавши стан української документалістики за останні два десятиліття, висновковує, що й на сьогодні «не маємо ні термінологічної визначеності, яку б відбивали словники й підручники, ні чітко виробленої жанрової ієрархії <...> ні цілісного погляду на документалістику в контексті конкретної історичної доби» [1, с. 219-220]. Погоджуємось, що сучасній літературознавчій науці бракує методологічних засад, які б значно покращили рівень дослідження документальної літератури. Викликають складнощі в науковців з'ясування термінологічної ентропії стосовно розрізнення жанрів у літературі нон-фікшн. Однак, зважаючи на розширення жанрових меж у нефікційній літературі, художній репортаж виражає нові тенденції розвитку сучасної прози. Документальна достовірність у ньому підвищує фактор правдивості оповіді, презентуючи перевірену інформацію; автор адаптує текст до художньої форми, поступово імпровізуючи над образом, «зітканим» із документів, митець верифікує відомості шляхом спілкування з носіями давніх подій.

Художній репортаж – унікальний жанр у нефікційній літературі. Автори відшуковують факти, які відіграють основну роль у тексті, естетично формуючи твір. Визначення місця художнього репортажу серед жанрів сучасної української літератури нон-фікшн ускладнюється тим, що він функціонує в різних культурних проявах (літературі та медіа). Документ, як і пам'ять, дає можливість пізнавати не лише факти, події, а й людину в конкретній ситуації. Пам'ять як феномен у літературі розглядали Л. Лавринович, О. Пухонська, М. Третевич і ін.

Мета статті – привернути увагу до проблеми вибірковості національної пам'яті, визначити особливості художнього репортажу В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка».

«Чернігівська справа Лук'яненка» В. Курико – це художній репортаж з подвійною перспективою оповіді (сучасним і минулим), що відтворюється через художню й документальну основи. У заголовку твору підтверджується реальність особи. В історію України Левко Лук'яненко ввійшов як «український дисидент та автор Акту проголошення незалежності України, отже – батько української незалежності» [2, с. 390]. Політику правлячої верхівки Радянського Союзу не поділяла та частина суспільства, яку пізніше назвуть дисидентами, тобто «інакомислячими особами, які виступають проти панівного режиму, офіційної ідеології та політики» [3, с. 281].

В. Курико вибудовувала сюжет на основі зібраних матеріалів особової справи з архіву СБУ, послуговувалась нарисом «Рік Свободи» та розділами «Перші дні», «Гельсінська група: початок» з книги «Не дам загинуть в Україні» Левка Лук'яненка. Авторка доповнювала оповідь репортерськими знахідками, дошукуючись правди, чому мешканці прагнуть «не допустити появу вулиці, названої на честь людини, якої шалено боялася радянська влада» [2, с. 392], хоча молодше покоління міста «... трохи розуміє, хто такий Лук'яненко...» [2, с. 392].

Філософію життя Лук'яненка «... можна розглядати як своєрідний текст (дисидентський текст) із іманентним йому драматичним сюжетом, персонажами, перипетіями, візійним світом тощо» [4, с. 156]. Рудименти радянської системи, які проявляються в сьогоденні, стали поштовхом до розкриття чернігівського етапу життя Левка Лук'яненка.

Сучасні події інтенсифікуються в Чернігові, де можновладці у 2018 році вирішили таке: «... якщо жив у Чернігові, то добре було б вшанувати пам'ять і назвати якусь вулицю на його честь» [2, с. 390]. Автор моделює конфлікт між пам'яттю міста і людей, які в ньому мешкають: «Жив на вулиці Рокоссовського? Отже – Рокоссовського замінити на Левка Лук'яненка» [2, с. 390]. Натомість міський голова Владислав Атрошенко запропонував назвати його ім'ям площу П'ять кутів (її не існує в Чернігові). У народі «П'ять кутів» – мікрорайон «з великим перехрестям п'яти доріг і ускладненим рухом» [2, с. 390]. Чернігівці мають обрати між людиною, яка нічого не зробила для них, але залишила слід в історії незалежності країни й радянським маршалом, який звільнив Чернігів від німецьких окупантів.

В. Курико, відтворюючи «клаптик» життя Левка Лук'яненка в Чернігові, порушує проблему залишкової глухоти й німоти чернігівців і травм пам'яті, набутих ними за радянського періоду. Навчався на юридичному факультеті Московського університету імені Ломоносова. За його слова, «усі великі революціонери – юристи. Значить, це найкраща освіта, щоб боротися» [6]. Лук'яненко, хоча й мав юридичну освіту, проте після першого ув'язнення працювати «... юрисконсульту його не беруть. Бо не комуніст. Бо біографія. Бо обіцяють подумати і відмова, отже – обдумана» [2, с. 398]. Йому вдається влаштуватись електриком у Чернігівській обласній дитячій лікарні. Ретроспективні згадки про людей, які відіграли ключову роль у житті Левка, авторка знаходить у сучасному світі. Нинішній очільник лікарні О. Карета пригадує, що Левко Лук'яненко-електрик був нетиповим представником цієї професії. Він мав гарний зовнішній вигляд і природжену вихованість: «... завжди доглянутий чоловік. Щодня чистенька спецівка, ящик з інструментами, пропускає у дверях жінок...» [2, с. 420]. Василь Пасічник – колишній головний лікар, де працював Левко, назвав його героєм: « – Лук'яненко й справді герой: сказати, що Україна має право на самостійність і бути готовим прийняти смерть за свою позицію» [2, с. 416]. Оповідач знайомиться зі слідчим у кримінальній справі № 39 Лук'яненка, майже 80-річним полковником Тонкошкурим, який через багато років пам'ятає, як вилучав

уривки листів з квартири дисидента і вважає, що Левко «грамотний був мужик <...> – На допитах відмовлявся говорити, посилаючись на свої права і те, що завжди діяв у межах закону. І завжди українською» [2, с. 407].

П. Нора вважає, що «цікавість до місць пам'яті, де вона кристалізується і знаходить сховище, пов'язана з визначним моментом нашої історії» [4]. Ретроспективно В. Курико повертає реципієнтів до Чернігова 70-х років, коли «у січні 1976 року Левка звільнили з в'язниці й привезли у Чернігів...» [5], де він оселився на одній із найбільших вулиць міста «... Рокоссовського, 41-Б, у квартирі на сьомому поверсі кооперативної дев'ятиповерхівки з білої цегли» [2, с. 394] і розпочав боротьбу за визнання прав людини. Фрагментарні повернення в минуле репрезентують правила, за якими доводилося жити колишньому в'язню: «1976 р. ... тепер протягом року щотижня, у п'ятницю між 17 і 18 годиною він має з'являтися в чернігівському відділку поліції» [2, с. 395]. Левко перебував під постійним наглядом КДБістів, а тому «...з 22 години ночі й до 6 ранку він не може виходити з квартири. Міліція сама обиратиме, коли прийти й перевірити: опівночі, о першій ночі, о другій...» [2, с. 395].

Авторці вдалося художньо зобразити події минулого. В. Курико відтворює перші кроки майбутніх дисидентів до створення Гельсінської групи: «У серпні 1976 року до квартири Лук'яненка стукають двоє немолодих людей. Вони весело вітаються. Це Микола Руденко й Олесь Бердник <...> Чоловіки виходять з будинку, Руденко починає пояснювати: у Москві утворили групу сприяння виконання Гельсінських угод» [2, с. 401–402]. М. Руденко (голова організації) виношував ідею створення такої ж групи в Україні, знайомив потрібних людей з нею і шукав підтримку. Лук'яненко був їм потрібен як юрист і людина, що не схибить і ладна відстоювати суспільні інтереси: «Йому привозять друкарську машинку «Москва». Писати на ній незвично, але так можна зробити більше копій» [2, с. 403]. Пізніше в таємних звітах Щербицькому Київське КДБ назве Лук'яненка «... одним із найавторитетніших серед групи» [2, с. 404], проте заарештують його не так швидко, як М. Руденка й інших членів. За день до арешту в 1977 році Лук'яненко привітно зустрічав знайомого чернігівця, а «наступного дня ще потемну Лук'яненка завели в камеру Чернігівського СІЗО» [2, с. 421].

В. Курико ніби «занурює» читача у важливий історичний момент підписання першими учасниками «Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод»: «Вони [М. Руденко й О. Тихий – напівжирний курсив наш М. А.] сидять тихо у квартирі Лук'яненка, поки той вносить заваження, правки, додруковує їх на своїй машинці й підписує» [2, с. 404]. Реципієнт дистанціюється в минуле дисидента, спостерігає за тим, як Левко «... згортає лист від Стуса й кладе в схованку під пластиковим покриттям кухонного столу» [2, с. 403]. Читач уже причетний до справи дисидентів, адже йому дозволяється побачити реконструйований епізод з минулого: «Копію декларації кладе в тайник – подвійне днище в тумбочці під телевизором» [2, с. 404].

Сума знань про минуле кожного індивідуума віддзеркалює загальну картину пам'яті чернігівців. В. Курико крізь призму спогадів сусідів і їхнє часткове небажання говорити про Лук'яненка формує його суспільний образ. Безіменна жінка поважного віку з другого поверху «знає, що Лук'яненко жив у цьому домі, але не пригадує, чим займався» [2, с. 400]; чоловік з сьомого поверху теж пам'ятає, що Левко жив тут, «але не надто хоче про це говорити» [2, с. 401]. Інша сусідка Оксана Василенко пам'ятає його «статним, з вусами, без сивини» [2, с. 418]. Любов Миколаївна з п'ятого поверху виявилась найспостережливішою з усіх мешканців будинку, пригадує, як він «збігав ось цими сходами, завжди рівний такий, з вусами, у піджаку. І службисти за ним» [2, с. 417]. Оповідач, спілкуючись із різними сусідами, розуміє, що людям неприємно згадувати ті роки: «– Якщо кажуть, що «не пам'ятають» – не вірте. Увесь дім знав, хто він і що він. Він був за незалежну Україну, коли не можна було» [2, с. 417]. Старше

покоління Чернігова частково пам'ятає епізоди з життя, події минулого через те, що втрачається універсальність історичних знань. Свідки є носіями пам'яті, проте її варіативність свідчить про втрату єдиної історії.

Непростим були стосунки у подружжя. Надія Никонівна, дружина Левка в одній зі сварок зауважила: « – П'ятнадцять років я мучилась. Думала: вийдеш – поживем...» [2, с. 400]. Життя склалось не так, як мріяла Надія Никонівна. Вона, соромлячись місцезнаходження чоловіка, відповідала коротко: « – У мене є чоловік. Просто він далеко» [2, с. 394]. У своїх записках Левко називає дружину «... звичайною радянською жінкою, яка просто хотіла жити як усі. А з ним – не вдавалося» [2, с. 399]. У тексті пунктирно наводяться факти, які доводять: «КДБ намагалося впливати на Лук'яненка через дружину, але і їй не вдалося змінити його» [2, с. 418]. Дружина вже мала деформовану радянською системою свідомість і так не змогла зрозуміти покликання чоловіка. Його відданість ідеї служіння народу прирівнювалась до його власного сенсу призначення людини на землі: «Я поклявся йти шляхом Наливайка <...> Він свідомо йшов на смерть, але це смерть після боротьби. Те ж саме і я» [6]. Після «... другого терміну в ув'язненні Лук'яненко вже не повертається до дружини й більше не мешкає в Чернігові» [2, с. 422]. Траплялись ситуації, що його вірність справі, обов'язку була настільки надмірною, що погрожувало завдати шкоди здоров'ю дружини: «Він ставить машинку на видноті посеред столу. Жінка на це каже, що викине її з балкона сьомого поверху. Лук'яненко обіцяє в такому разі викинути слідом і жінку» [2, с. 403]. Логічними були б пояснення, що жінку легко знайти й нову, а зраджувати справі життя не можна.

Отже, у художньому репортажі В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка» осмислюються не стільки факти, скільки людина в парадигмі вибіркової пам'яті чернігівців. Авторка йде від нефікційних матеріалів про дисидента до образу, зібраного зі свідчень, отриманих у наші дні. Проблема вибіркової національної пам'яті залежить не лише від народу, а й кожної особистості. Тому художній репортаж є своєрідним простором для подальших досліджень.

Література

1. Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультікультурного процесу у сучасності: українська ситуація. Питання літературознавства. Чернівці: Вид-во Чернів. нац. ун-ту, 2009. Вип. 78. С. 215–223.
2. Курико В. Чернігівська справа Лук'яненка. Veni, vidi, scripsi: Життя у місті. Київ: Темпора, 2020. С. 389–423.
3. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Т. 1.: М – Я. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
4. Райбедюк Г. Дисидентський дискурс в українському літературному процесі 60–80-х років ХХ століття. Бахмутський шлях. № 1/2. 2010. С. 153–160.
5. Нора П. Проблематика мест памяти. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення: 02.02.2020).
6. Судакова Н. Левко Лук'яненко. Вічний революціонер. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/07/7/7177986/> (дата звернення: 31.03.2020).